

STORTINGET

Árv. 409 S

(2023–2024)

Dearvvašvuoda- ja fuolahuslávdegotti
árvalus Stuorradiggái

Died. St. 12 (2023–2024)

Dearvvašvuoda- ja fuolahuslávdegotti árvalus
Sámi giela, kultuvrra ja servodateallima – Sámi álb-
moga álbmotdearvvašvuoda ja eallindiliid birra

Stuorradiggái

1. Čoahkkáigeassu

Ráđdehus jahkásačcat bidjá ovdan jahkásaš ovddos
guvlui geahčči stuorradiggediedáhusa sámi giela, kul-
tuvrra ja servodateallima birra. Oktasaš diedáhusaide
lea ahte Sámedikki jahkediedáhus lea fásta mielddus, ja
Sámedikki árvvoštallamat bohtet ovdan ieš diedáhus-
teavsttas.

Dánjagáš diedáhusa fáddá lea álbmotdearv-
vašvuoda ja eallindiliid sámi guovlluin.

Stuorradiggediedáhus galgá veahkehit čuvget sámi
álbmoga álbmotdearvvašvuodahástalusaid ja -resurs-
said, ja ovddidit álbmotdearvvašvuodapolitihka mii
fuolaha sámi álbmoga.

Ráđdehus almmuha stuorradiggediedáhusas guhitta
áŋgiruššansuorggi ovddidan dihtii sámi álbmoga dearv-
vašvuoda ja eallindiliid:

- nannet sámi álbmoga eallindiliid (máinnašuvvo
diedáhusa 3. kapihttalís)
- geavahit sámi perspektiivva álbmotdearv-
vašvuodapolitihkas (máinnašuvvo diedáhusa 4.
kapihttalís)
- bargat álbmotdearvvašvuodain ovddidan dihtii
buori psyhkalaš dearvvašvuoda ja eallinkvalitehta
(máinnašuvvo diedáhusa 5. kapihttalís)

- ovddidit dearvvašlaš eallindábiid ja dearv-
vašvuodaovddideaddji birrasiid (máinnašuvvo
diedáhusa 6. kapihttalís)
- nannet máhtu sámi álbmoga álbmotdearv-
vašvuoda ja eallindiliid birra (máinnašuvvo diedá-
husa 7. kapihttalís)
- ovddidit riikarájaid rasttideaddji ovttasbarggu sámi
álbmoga álbmotdearvvašvuoda birra (máinnašuvvo
diedáhusa 8. kapihttalís)

Ráđdehusa áigumuš lea ahte boahhtevaš nationála
álbmotdearvvašvuodaáŋgiruššamiin galgá leat čielga
sámi perspektiiva.

Ráđdehus áigu máhccat ruovttoluotta vejolaš odđa
doaibmabijuid ekonomalaš váikkuhusaide juohke jagi
dábalaš bušeahttaproseassain. Doaibmabijuid mat
válldahuvvojit dán diedáhusas, lea vejolaš čadahit
gustojeaddji bušeahttarámmain.

2. Lávdegotti meannudeapmi

Lávdegoddi gohčui njálmmálaš gulaskuddamii áššis
cuoŋománu 23.b. 2024. Sámediggi, Deanu dearvvašeal-
linguovddáš ja Norgga Buohccidivššarlihttu (NSF) serve.
Oasseváldiid gulaskuddannotáhtaid njálmmálaš gulas-
kuddamis sáhtta lohkat ášši siiddus stortinget.no:s.
Dasa lassin lávdegoddi lea ožžon čálalaš cealkámuša
Sámi allaskuvllas.

3. Lávdegotti mearkkašeamit

Lávdegoddi, Bargiidbellodaga miel-
lahtut, Kamzy Gunaratnam, Tove Elise
Madland, Even A. Røed ja Truls Vasvik,

Olgešbellodaga, Sandra Bruflot, Erlend Svardal Bøe ja jodiheaddji Tone Wilhelmsen Trøen, Guovddášbellodaga, Lisa Marie Ness Klungland ja Siv Mossleth, Ovddádusbellodaga, Bård Hoksrud ja Morten Wold, Sosialisttalaš Gurutbellodaga, Marian Hussein, Ruoksada, Seher Aydar, Kristtalaš Álbmotbellodaga, Olaug Vervik Bollestad, ja Pasientfokusa, Irene Ojala, čujuha Dieđ. St. 12 (2023–2024) Sámi giella, kultuvra ja servodateallin – Sámi álbmoga álbmotdearvvašvuohta ja eallindilit. Lávdegoddi čujuha dasa ahte dát stuorradiggedieđáhus lea okta mángga ráđđehusa jahkásaš stuorradiggedieđáhusain sámi giella, kultuvra ja servodateallima birra. Sámedikki jahkedieđáhus lea dáid dieđáhusaid fásta mielddus, ja Sámedikki árvoštallamat bohtet ovdan ieš dieđáhusasteavsttas. Dán dieđáhusa vuoddu leat Dieđ. St. 15 (2022–2023) Folkehelsemeldinga ja Dieđ. St. 23 (2022–2023) Opptappingsplan for psykisk helse (2023–2033), man Stuorradiggi lea gieskat mearridan, dasa lassin ahte Dokumeanta 19 (2022–2023) Rapport til Stortinget fra Sannhets- og Forsoningskommisjonen lasiha dehálaš máhttovuođu dieđáhusii. Lávdegoddi čujuha dasa ahte ráđđehus stuorradiggedieđáhusa barggu oktavuođa lágidii cealkámušoaikkimiid iešguđet sajiin riikkas, ja ráđđehus bivddii čálalaš cealkámušaid dieđáhusa bargui. 39 ásašusa sáddejedje čálalaš cealkámušaid maid sáhtta lohkat regjeringen.no:s.

Lávdegoddi čujuha dasa ahte Sámediggi iežas cealkámušas deattuha ahte Sámedikkis lea leamaš buorre dialoga ráđđehusain dieđáhusa barggadettiin, muhto ahte Sámediggi väillaha konkrehta doaibmaplána mas leat mihtut ja áigemearit, nu ahte ángiruššansuorggit čuoovolvuovjot. Sámediggi dovddaha maiddá sierramielalašvuođa dieđáhusa ráddjejumis mii dahká ahte dat ii máinnaš geavaheaddji fálašdaga, danne go dát maiddá sakka váikkuha dearvvašvuhtii ja eallindiliide. Viidasit Sámediggi čujuha dasa ahte ráđđehus dieđáhusas ii bargga albma láhkai Sámedikki cealkámušain dearvvašvuođahástalusaid birra maid dáruiduhttin lea dagahan ja ain dagaha, ja cealkámuš das ahte sisabahkemmat čuhcet mánáid ja nuoraid boahpteáigejáhkkui ja psyhkalaš dearvvašvuhtii. Sámediggi deattuha dieđáhusa dieđu ahte sámi álbmoga ekonomalaš dilli čuoheá álbmotdearvvašvuhtii.

Lávdegoddi čujuha dasa ahte Deanu dearvvašeallinguovddázis iežas gulaskuddancealkámušas leat mángga konkrehta doaibmabiju mo bargat sámi álbmotdearvvašvuođain ja eallindiliiguin ja fuomášahtta dárbbu álbmotdearvvašvuođa gealboguovddázii gielddaid várás gos leat sápmelaččat.

Lávdegoddi čujuha dasa ahte Norgga Buohccidivššárliehtu iežas cealkámušas lávdegoddái deattuha dárbbu eanet dutkat sápmelaččaid dearvvašvuođa ja

loktet dearvvašvuođabargiid kultuvrralaš ja gielalaš gealbbu. Buohccidivššárliehtu čujuha erenoamážit dasa ahte sierra oahppoprográmma buohccidivššáriidda UiT Norgga ártkalaš universitehtas lea erenoamáš doaibmabidju sihkkarastin dihtii ahte sámi pasieanttat ožžot ovttáarvosas dearvvašvuođabálvalusaid.

Lávdegoddi čujuha dasa ahte Sámi allaskuvla iežas čálalaš cealkámušas lávdegoddái deattuha dan ahte lea dehálaš ahte sámi gielat vuoruhuvvojit dearvvašvuođabálvalusain, ja ahte dát fálašdát nannejuvvo buot dásiin dearvvašvuođafitnodagain, dearvvašvuođaásahusain ja vuoruhuvvojit politihkalaččat. Sámi allaskuvla čujuha dasa ahte dearvvašvuođalágádusas lea erenoamáš dehálaš bargu ovdánahttit ja nannet sáme-giel terminologijja, ja dasa lassin lea stuorra dárbbu jorgaleaddjiohppui ja nannet autoriserejuvvo jorgaleddjiid. Sámi allaskuvla čujuha dasa ahte sápmelaččaid eallinoaidnu ja filosofijja lea dehálaš go galgá sealluhit iežaset eanadagaid ja guovlluid. Čujuhuvvo dasa ahte lea stuorra dárbbu loktet gealbbu ja áddejumi luonddu, bivdima ja meahcásteami mearkkašumi birra sámi luondduávkástallamis meahcis, sulluin, jogain ja jávrriin, ja ahte dát lea dehálaš sápmelaččaid dearvvašvuhtii. Dasto Sámi allaskuvla deattuha ahte sápmelaččaid kulturárbi lea dehálaš oassi olbmuid loaktimis, ja ahte kulturmáhtus lea mearrideaddji mearkkašupmi hábmet dearvvašvuođabálvalusaid nu bures go sáhtta.

Lávdegoddi Ovddádusbellodaga miellahtut oavvildeaba leat dehálažžan dohkkehit ja adresseret iešguđet servodatjoavkkuid spesifihkka hástalusaid ja dárbbuid, dattetge dát miellahtut oavvildeaba ahte Norgga álbmot lea okta álbmot.

Dát miellahtut čujuheaba dasa ahte dán dieđáhusa meannudettiin lea dearvvašvuođa- ja fuolahuslávdegoddi oktanaga meannudeamen nátionála dearvvašvuođa- ja ovttasdoaibmanplána (Dieđ. St. 9 (2023–2024)).

Dát miellahtut háliideaba čujuhit dasa ahte mángga dearvvašvuođasuorggis lea duodaštuvvon ahte sámi álbmogis leat stuorát hástalusat go muđui álbmogis, ja ahte dát leat čuoibmačilgehusat maid ferte váldit vuhtii ja čuoovolit. Muhto dát miellahtut eaba dattetge oainne dárbbu sierra stuorradiggedieđáhusii spesifihkka minortehtajoavkkuid várás, go dát miellahtut oavvildeaba ovddeš meannuduvvon dieđáhusaid nugo Dieđ. St. 24 (2022–2023) Fellesskap og meistring – Bu trygt heime ja Dieđ. St. 23 (2022–2023) Opptappingsplan for psykisk helse (2023–2033) máinnašit tematihka. Ovddádusbellodaga 2024 molssaevttolaš stáhtabušeahhta áimmahuššá olles Norgga álbmoga, maiddá sápmelaččaid. Dát miellahtut oavvildeaba árvalusa man Ovddádusbellodat lea ovddidan iešguđet dieđáhusaid meannudeamis ja erenoamážit iežas 2024 molssaevttolaš stáhtabušeahtras, váldá vuhtii

olles álbmoga. Dása gullet mearkkašeamat ja árvalusat namuhuvvon psyhkalaš dearvvašvuoda buoridanplánas, orrut ruovttus-odastusas, dearvvašvuodagearggusvuodadieđáhusas (Dieđ. St. 5 (2023–2024)) ja dearvvašvuoda- ja ovttasdoaimanplánas.

Dát miellahtut oavvildeaba baicce leat dehálažžan čuovvolit hástalusaid mat leat muhtun oasis álbmogis, go mii meannudit iešguđet dieđáhusaid. Dát miellahtut oavvildeaba leat dehálažžan jodihit politihka mii áimmahuššá buohkaid geat orrot Norggas, buori láhkai.

Dát miellahtut háliideaba maiddá čujuhit dasa ahte eai leat várrejuvvon ruđat dán plánii, ahte Støre ráđdehus dadjá iežas máhccat ekonomalaš váikkusaide mat ležžet vejolaš odđa doaimbajuiin dábálaš bušeahhtaproseassain juohke ovttaskas jagi, ja ahte Stuorradikkis lea vejolašvuotta árvvoštallat doaimbajuid plánaígodaga áigge. Dát miellahtut váldiba muđui plána diehtun.

Lávdegotti Sosialisttalaš Gurutbellodaga, Ruoksada ja Pasientfokusa miellahtut čujuhit Sámedikki oavviliid das ahte álbmotdearvvašvuodadieđáhus ii berre leat ráddjejuvvon máinnašeames geavaheaddjifálaldaga danne go maiddá sakka čuohcá dearvvašvuhtii ja eallindiliide. Dát miellahtut leat ovttaoavviliid dasa. Earret eará oavvildit dát miellahtut leat čielggasin ahte dearvvašvuoda, eallindiliid, álbmotdearvvašvuoda ja oadjebasvuoda mearrideaddji eaktu lea oazžut oadjebas riegeahttinfálaldaga ja geriatriijalaš bálvalusaid orrunsaži lahka, gč. dáid miellahtuid iežaset mearkkašemiid dán árvalusas. Dát miellahtut oavvildit ovttáarvosas dearvvašvuodabálvalusaid váilevašvuotta Finnmárkkus čuohcat álbmotdearvvašvuhtii, ja buohcciviessostruktuva mii ii leat heivehuvvon álbmoga dárbbuide, čuohcá ges dasa. Dát miellahtut háliidit deattuhit ahte mii fertet bearráigeahččat daid osiid dearvvašvuodabálvalusain main dál lea jo máhttu, ja mat doibmet bures sámi álbmogii, dan sadjái go áitit heaittihit bures doaimbi ja mávssolaš fágabirrasiid main lea alla fágagealbu ja sámi giella- ja kulturádejuvumi, gč. árvalusa rievdatit dahje heaittihit osiid guovlopsykiatriijas ja gárremirkodivššu Deanus, Álttás ja Kárášjogas.

Lávdegotti Olgešbellodaga, Sosialisttalaš Gurutbellodaga, Ruoksada ja Pasientfokusa miellahtut oavvildit leat mearrideaddjin hehttet giellalaš ja kultuvrralaš heivehuvvon fálaldagaid jávkamis sámi pasieanttaide. Dát leat fálaldagat maid lea váttis hukset fas manjit áigge.

3.1 Sámi álbmoga álbmotdearvvašvuotta ja eallindilit

Lávdegoddi čujuha dasa ahte dieđáhus válddaha govdatit álbmotdearvvašvuodahástalusaid surggiidgaskasaš perspektiivvas, ja dasa lassin deattuhuvvojit sámi kultuvrra ja servodateallima dearvvašvuodaovddideaddji resurssat. Lávdegoddi mearkkaša ahte dieđáhusas biddjo vuodđun dat dovddastus ahte álbmotdearvvašvuoda- ja eallindillepolitihkka dán rádjai lea uhccán deattuhan sámi perspektiivvaid ja dieđáhus čujuha surggiid main dat galgá nannejuvvot. Lávdegoddi čujuha dasa ahte dieđáhusa váldolahkoneapmi lea geavahit sámi perspektiivva dábálaš barggus, ja seammás galgá sámi giella ja kultuvra suodjaluvvot ja movttiidahttot.

Lávdegoddi čujuha dasa ahte sámi álbmoga álbmotdearvvašvuoda ja eallindiliid lea uhccán máhttu. Dieđáhusa mielde orrot dušše leamen smávva dearvvašvuodaerohusat gaskal sápmelaččaid ja muđui álbmoga, erenoamážit go buohtastahtá máilmmi eará osiid eamiálbmogiiguin. Dieđáhus almmustahtá dattetge ahte sápmelaččat dieđihit veahás dávjjibut heajos psyhkalaš dearvvašvuoda go earát. Sii dieđihit maiddá eanet veahkaválddi gilláma juogo mánnán dahje rávesolmmožin, ja ahte sii leat vealahuvvon dahje cielahuvvon iežaset sámi duogáža geažil.

Lávdegoddi čujuha dasa ahte stuorradiggedieđáhusas lea strategii ja mas leat guhtta ángiruššansuorggi ovddidan dihtii buori dearvvašvuoda ja eallinkvalitehta sámi álbmogis.

- ovddidit sámi álbmoga buriid eallindiliid
- geavahit sámi perspektiivva álbmotdearvvašvuodapolitihkas
- bargat álbmotdearvvašvuodain ovddidan dihtii buori psyhkalaš dearvvašvuoda ja eallinkvalitehta
- ovddidit dearvvašlaš eallindábiid ja dearvvašvuodaovddideaddji birrasiid
- nannet máhtu sámi álbmoga álbmotdearvvašvuoda ja eallindiliid birra
- ovddidit riikarájaid rasttideaddji ovttasbarggu sámi álbmoga álbmotdearvvašvuoda birra.

Lávdegotti eanetlohku, Bargiidbellodaga, Olgešbellodaga, Guovddášbellodaga, Sosialisttalaš Gurutbellodaga, Ruoksada, Kristtalaš Álbmotbellodaga ja Pasientfokusa miellahtut, oavvilda leat dehálaš čuvget álbmotdearvvašvuoda ja eallindiliid fáttáid dánjagáš stuorradiggedieđáhusas sámi giella, kultuvrra ja servodateallima birra. Dáid fáttáid galgá geahččat oktilaččat go čuovvola Duohtavuoda- ja soabahankommišuvnna raportta, mii geigejuvvui Stuorradiggei geassemánu 1.b. 2023. Sámi álbmogis leat ain dáruiduhttinvađagat mat čuhcet álbmotdearvvašvuhtii ja eallindiliide, ja eanet-

lohku oaivvilda stuorraservodat eambo go ovdal dál ferte oahppat dán birra, earret eará dutkama ja dokumentašuvnna bokte, vai sáhtta álggahit relevánta doaimabijuid.

Lávdegotti Bargiidbellodaga ja Guovddášbellodaga miellahtut čujuhit Hurdal-julggaštussii, mii deattuha ahte Norga galgá leat ovdavázziriikan eamiálbmotvuoigatvuodaid oktavuodas, ahte ráđdehus áigu sihkkarastit buriid rámmaeavttuid sámi gielaide, kultuvrii, ealáhuseallimii ja servodateallimii, ja viidáseappot ahte gielddain lea mearrideaddji rolla sámi servodagaid ovddideamis. Dát miellahtut háliidit deattuhit buriid rámmaeavttuide gullá maiddái ángiruššan buori dearvvašvuoda ja eallinkvalitehta ovddideamiin sámi servodagain ja eastademiin dávdadaid, vahága ja mendo árra jápmima.

Lávdegotti eanetlohku, Bargiidbellodaga, Guovddášbellodaga, Sosialisttalaš Gurutbellodaga, Ruoksada ja Pasientfokusa miellahtut, doarju ráđdehusa go áigu loktet sámi perspektiivvaid oppalaš álbmotdearvvašvuodapolitihkkii, nu go ráđdehus dieđiha dieđáhusas, dainna ákkain ahte sámi kultuvrras lea árvovuodđu mii suddje dávdadaid ja heajos eallinkvalitehta vuostá. Sámi árbevieruid ja eallinvugiid nannen dagašii ahte oppalaš álbmotdearvvašvuodapolitihkka maiddái doaimmašii buorebut sámi álbmoga várás.

Nubbi eanetlohku, Bargiidbellodaga, Olgešbellodaga, Guovddášbellodaga, Sosialisttalaš Gurutbellodaga, Ruoksada ja Pasientfokusa miellahtut, guorrasa dieđáhusa guđa ángiruššansuorgái, mii lea nannet sámi álbmoga eallindiliid, geavahit sámi perspektiivva ovddidan dihtii buori psyhkalaš dearvvašvuoda ja eallinkvalitehta, ovdidit dearvvašlaš eallindábiid ja dearvvašvuodaovddideaddji birrasiid, nannet máhtu sámi álbmoga álbmotdearvvašvuoda ja eallindiliid birra ja ovddidit riikarájaid rasttideaddji ovttasbarggu sámi álbmoga álbmotdearvvašvuoda birra.

Dát eanetlohku háliida deattuhit man dehálaš lea váldit duodaš mánáid ja nuoraid vásáhusaid cielaheimiin ja givssideimiin iežaset sámi identitehta geažil. Stuorradiggedieđáhus čujuha dasa ahte čálalaš cealkámušain ja cealkámušeoahkkimiin lea psyhkalaš dearvvašvuodha ja iešsorbmengeahččaleamit válđojuvvon ovdan.

Lávdegotti eanetlohku, Bargiidbellodaga, Guovddášbellodaga, Sosialisttalaš Gurutbellodaga, Ruoksada ja Pasientfokusa miellahtut, čujuha dasa ahte ráđdehus áigu bid-

jat ovdan doaibmaplána sámevaši vuostá ja čuovvolit psyhkalaš dearvvašvuoda buoridanplána.

Nubbi eanetlohku, Bargiidbellodaga, Olgešbellodaga, Guovddášbellodaga, Sosialisttalaš Gurutbellodaga, Ruoksada ja Pasientfokusa miellahtut, háliida deattuhit man dehálaš lea go dearvvašvuodabargiin lea máhttu sámi gielas ja kultuvrras, ja ahte lea dehálaš ahte mánat ja nuorat besset deaivvadit dearvvašvuodabargiiguin geat máhttet sámegeiela.

Dát eanetlohku čujuha Saminor 2-iskkadeami loguid, mat čájehit ahte olbmot sámi duogážiin dieđihit eanet ahte sii leat gillán veahkaválddi go seamma geografalaš guovllu álbmot muđui. Dát eanetlohku háliida deattuhit ahte veahkaváldi ja illasteamit sámi servodagain lea hástalus maid sámi servodagat ja Norga eiseválddit fertejit ovttas čoavdit. Dát eanetlohku oaidná positiivvalázžan ahte olu aktevrrat, erenomážit Sámediggi, mañimus jagiid lea váldán ovdan čuolbmačilgehusa mii guoská veahkaváldái ja illastemiide sámi servodagain, ja veahkaváldái ja illastemiide sámi nissonolbmuid vuostá sámi birrasiid olggobealde. Dát eanetlohku háliida deattuhit man dehálaš lea doalahit ángiruššama eastadan ja vuostaldan dihtii veahkaválddi ja illastemiid sámi servodagain, earret eará eanet máhtu bokte veahkaválddi ja illastemiid birra, guottuidásahanbarggu bokte, ja dutkat veahkaválddi ja illastemiid sivaidda ja váikkuhusaid, ja ahte almmolaš veahkkeapparáhta lokte máhtu ja gealbbu sámi giela ja kultuvrra birra. Dát lea dehálaš vai sáhtta buorebut eastadit, almmustahttit ja vuostaldit veahkaválddi ja illastemiid.

Lávdegotti eanetlohku, Bargiidbellodaga, Guovddášbellodaga, Sosialisttalaš Gurutbellodaga, Ruoksada ja Pasientfokusa miellahtut, čujuha Prop. 36 S (2023–2024) Opptrappingsplan mot vold og overgrep mot barn og vold i nære relasjoner (2024–2028) Trygghet for alle, mii lea ráđdehusa buohkanas ángiruššan suorggis.

Lávdegotti Olgešbellodaga, Kristtalaš Álbmotbellodaga ja Pasientfokusa miellahtut čujuhit dasa ahte sámi giellaguddiid váilevašvuodha veahkkeapparáhtas lea okta dain stuorámuš hehttehusain fállat buriid bálvalusaid sámi álbmogii. Jus ássit ja pasieanttat geain lea sámi duogáš, galggašit oázžut buori ja rivttes veahki, de lea dehálaš ahte gávdno buorre gealbu sámi gielas ja kultuvrras. Sii geat dustejit sámi ássiid ja pasieanttaid, galggašedje leat sámi giellaguoddit, namalassii bargit geain lea sámegeiella beaivválaš giellan, ja geat dovdet sámi kultuvrra ja eallinvuogi.

Dát miellahtut čujuhit dasa ahte leat dárbu ovdánahttit máhttovudot metodihka ja reaidduid mat

leat heivehuvvon sámi mánáide, nuoraide ja ollesolbmuide, ja ferte leat doarvái kapasitehta ja beasatlašvuohta bálvalusain vai pasieanttat ožžot buori ja rivttes veahki rivttes áigái. Dát miellahtut deattuhit ahte buot pasieanttaide galgá sihkkarastit buriid ja ovtaárvosas bálvalusaid, beroškeahhtá čearddalašvuođas, gielas, kultuvrras ja geografijjas.

Dát miellahtut čujuhit dasa ahte Sámi klinihkka lea Kárásjogas. Sámi klinihkka rahppojuvvo 2020:s ja čohkke sámi álbmoga spesialistadearvvašvuođafálaldaga somatihkas, psyhkalaš dearvvašvuođasuddjemis ja gárrenmirkodivššu. Klinihkka áсахuvvui Solberg-ráđđehusa álgaga vuodul Nationála dearvvašvuođa- ja buohcciviessoplánas 2020–2023 nannen dihtii sámi álbmoga dearvvašvuođafálaldaga.

Lávdegotti Sosialisttalaš Gurutbellodaga, Ruoksada ja Pasientfokusa miellahtut čujuhit dasa ahte sámi álbmogis Norggas lea riekti ovtaárvosas dearvvašvuođabálvalusaide mat fuolahit sin gielalaš ja kultuvrralaš dárbbuid. Norga lea mánggaid lágaid riikkaidgaskasaš konvenšuvnnaid bokte geatnegahtton fállat sámi álbmogii ovtaárvosas dearvvašvuođabálvalusaid. Ovtaárvosasvuođaprinsihppa galgá sihkkarastit sámi pasieanttaide differensierejuvvon ja heivehuvvon dearvvašvuođabálvalusa mii fuolaha sin giela ja kultuvrra. Dát leat eaktu fálojuvvon dearvvašvuođaveahki buori kvalitehtii, maiddá pasieantasihkkarvuhtii. Lea dahkkon unnán sihkkarastit sápmelaččaide ovtaárvosas dearvvašvuođabálvalusaid gieldda dearvvasvuođabálvalusas lahkosis gos olbmot orrot ja ellet. Ja erenoamážit guoská dát guovlluide go sápmelaččat leat unnitlogus.

Lávdegotti Sosialisttalaš Gurutbellodaga miellahttu čujuha dasa ahte máttasámi dearvvašvuođafierpmádat, ovttas Plassje ja Snåase gielddain ja St. Olavs hospitalain, lea čađahan golmmajahkásaš pilohtaprošeavtta 2020 rájes 2023 rádjai. Prošeavtta ulbmil lei iskat sáhtášii go sámi dearvvašvuođajoavku máttasámi guovllus fállat ovtaárvosas dearvvašvuođabálvalusaid. Sii leat bargan gielddaid ja hálddahusdásiid rastá. Ná sii leat sihkkarastán sámi pasieanttaide buriid pasieantamannolagaid gaskal gieldda ja spesialistadearvvašvuođabálvalusa, veahkehan loktet gealbbu ja geahpedan sámi pasieanttaid cakkiid váldimis oktavuođa dearvvašvuođalágádusain. Dát miellahttu čujuha Dieđ. St. 9 (2023–2024) Nasjonal helse- og samhandlingsplan 2024–2027, mas deattuhuvvo ahte gielddain lea mearrideaddji ja guovddáš rolla ovdánahttit sámi servodagaid, ja ahte sámi perspektiiva ferte integrejuvnot dábalaš bargui vai ovddida buriid eallindiliid ja buori dearvvašvuođa ja eallinkvalitehta sámi álbmogii.

Lávdegotti Sosialisttalaš Gurutbellodaga ja Ruoksada miellahtut čujuheaba dasa

ahte Stuorradiggi 2018:s nammadii Duohtavuođa- ja soabahankommišuvnna, man bargun lei guorahallat dáruiduhttinpolitihka ja vearrivuođa sápmelaččaid, kvena ja norggasuopmelaččaid vuostá. Kommišuvdna galggai kártet dáruiduhttinpolitihka ja dan váikkuhusaid ja árvalit soabahandoaimbajuid. Duohtavuođa- ja soabahankommišuvdna bijai ovdan iežas loahpalaš raportta geassemánu 1.b. 2023. Kommišuvdna deattuhii earret eará dan ahte olu dain doaibmajuiin maid norgga eiseválddit leat mearridan váidudit dáruiduhttinpolitihka váikkuhusaid, eai čađahuvvo praksis- a.

Dát miellahtut doarjuba danne Sámedikki árvalusa lávdegoddá ahte dieđáhusas berresii leat konkrehta doaibmaplána mas leat mihtut ja áigemearit, nu ahte sihkkarastášii ahte ángiruššansuorggit čuovvoluvvojit.

Sámediggi čállá viidásit iežas gulaskuddancealkámušas dieđáhussii:

«Áššis 006/24 Duohtavuohta ja soabaheapmi – Olmmošlaš gillámušat čuožžu earret eará:

'Sámediggi oaivvilda leat buorre sivva konkluderet ahte dáruiduhttinpolitihkka ja čálgostáhta beahhtin njuolga ja eahpenjuolga lea dagahan áššiid maid dál ain čuhcet negatiivvalaččat sápmelaččaid dearvvašvuhtii, eallindiliide ja eallikvalitehtii.'

Sámediggi lea iežas mearkkašemiin deattuhan dáruiduhttima mearkkašupmi sápmelaččaid dearvvašvuhtii dál. Sámedikki mielas muđui dieđáhusastka ii albma láchkai váldde ovdan, ii ge dohkket daid stuorra dearvvašvuođahástalusaid maid dáruiduhttin lea dagahan ja ain dagaha.»

Dát miellahtut háliideaba deattuhit ahte viidásit barggu sámi álbmoga álbmotdearvvašvuođain ja eallindiliiguin lea dehálaš váldit Sámedikki cealkámuša duodas, ja sihkkarastit ahte dearvvašvuođahástalusat dáruiduhttima geažil ožžot stuorát fokusa dan barggus.

3.2 Sámi álbmoga hástalusat ja resursat

Lávdegoddi čujuha dasa ahte Álbmotdearvvašvuođainstituhtta ja UiT Norgga árktilaš universitehta Sámi dearvvašvuođadutkama guovddáš leat čállán raportta «Helse og levekår i den samiske befolkningen», ja ahte dán raporttii dat čujuhuvvo oppalaččat dieđáhusas. Lávdegoddi čujuha dasa ahte Sámediggi iežas mearkkašemiin kapihttalii deattuha ahte dávjjes sisabahkkemat váikkuhit sámi mánáide ja nuoraid psyhkalaš dearvvašvuhtii ja boahhteáiggejáhkkui, ahte dáidda ja kultuvra lea dehálaš olbmuid dearvvašvuhtii ja ahte sámi deaivvadansajit leat dehálaččat álbmotdearvvašvuhtii.

Lávdegotti eanetlohku, Bargiidbellodaga, Guovddášbellodaga, Sosialisttalaš Gu-

rutbellodaga ja Ruoksada miellahtut, čujuhit dasa ahte sámi meahcásteapmi ja luondduávkkástallan lea sámi álbmoga ja sámi álbmotdearvvašvuoda geađgejuolgi. Go luondduávkkástallanvejolašvuodat, nugo bivdin, geahpeduvvojit, de dat čuhcet negatiivvalaččat sámi álbmotdearvvašvuhtii, maiddá psyhkalaš dearvvašvuhtii. Lea dárbu loktet gealbbu ja áddejumi luonddu, bivdima ja meahcásteami mearkkašumi birra sámi luondduávkkástallamis, ja makkár rolla das lea sihke sámi kultuvrras ja álbmotdearvvašvuodas. Eanetlohku čujuha dasa ahte seamma gusto boazodoalu doaimaeavttuide, boraspireválttisvuodaide, lohkašuvvon guohtumiidda ja areálariidduide. Massojuvvon luondduávkkástallanvejolašvuodat čuhcet ovttaskasolbmuide, bearrašiid ja báikkálaš servodagaide fysalaččat ja psyhkalaččat. Eanetlohku oaivvilda leat dehálažžan oažžut áigái doaimabijuid maiddá dain surggiin.

Lávdegotti Pasientfokusa miellahttu čujuha dasa ahte sámi kultuvrras galgá suddjet, ii ge hállat iežas ja iežas bearraša birra. Sáhtá adnojuvvot heivemeahtumin rahpasit hállat psyhkalaš váttuid, dávddaid ja bearrašdiliid birra, ja adnojuvvo baicce givrodahkan leat gievra ja iešbirgejeaddji. Jávohisvuolta suddje bearraša nama ja gudni. Dát miellahttu čujuha dasa ahte dát sáhtá váttasmahttit oažžut máhtu hástalusaid, dearvvašvuoda ja eallindiliid birra sápmelaččaid gaskkas. Nugo Sámediggi lea deattuhan, de lea maiddá mearrideaddji ahte sápmelaččaid luohttámuš eiseválddiide ášahuvvo fas olu jagiid dáruiduhttinpolitihka maŋŋá.

Lávdegotti Sosialisttalaš Gurutbellodaga, Ruoksada ja Pasientfokusa miellahttu čujuhit dasa ahte Duohtavuoda- ja soabahankomišuvdna iežas raporttas guovdilastá luohttámuša oččodeami fas:

«Oppalaččat oažžu olmmoš luohttámuša servodatásahusaide go dat láhttejit luohtehahtti láhka ja čuvvot oktasašárvvuid nugo huvdda, vuoiggalašvuoda ja buohkat meannuduvvojit ovttáárvosažžan. Nuppi dáfus luohttámuš hedjona go ovttaskasolbmot dahje joavkkut ovdamearkka dihtii vásihit vearrivuoda, erohusmeannudeami dahje váilevaš áimmahuššama dáid ášahusaid geatnegasuodain.»

Kommišuvdna čujuha earret eará dasa ahte Fovse-ášši lea čuohean sápmelaččaid luohttámušii eiseválddiide:

«Fovse-ášši, mas earret eará lea sáhka hálddahusa čuovvoleamis ovttajienalaš duomus riikka bajimus riekteásahas, lea kommišuvnna mielas ovdamearka dasa mo luohttámuš servodatásahusaide sáhtá billašuvvat.»

Romssa ja Finnmárkku Stáhtahálddašeaddji čujuhit iežas cealkámušas ráđdehusa bargui dáinna diedáhusain ahte Fovse-ášši lea dagahan luohttámuškriissa danne go dat adnojuvvui identitehtafalleheapmin.

Maiddá Guovdageainnu gielddadoavttir čujuha Fovse-ášši iežas cealkámušas ráđdehus bargui dáinna diedáhusain:

«Ráđdehus ferte jurddašit álbmotdearvvašvuoda-perspektiivva go hábme politihka mii sáhtá váikkuhit sámi servodahkii. Sámi servodat ii leat nu stuoris, ja dasa váikkuhit iešguđet mearráduosat olu. Okta ovdamearka dasa lea Fovse-ášši, mas bieggaturbiinnaid huksen áitá hui dehálaš oasi máttasámi boazodoalus. Dát ášši čuoheá sápmelaččaid dearvvašvuhtii ja eallimii, ii dušše Fovses, muhto maiddá eará osiin Sámis. Sivvan dasa lea go olusat duššástuvvet go luondu biliduvvo, ja go oaidná boazodoalu gillámin. Dasa lassin olbmot duššástuvvet go sámi álbmot ii guldaluvvo. Leat unnitlogus lea heajut dearvvašvuoda fáktor. Mii diehtit riikkaidgaskasaš dutkamiid čájehit ahte eamiálbmogiid koloniseren addet negatiivvalaš dearvvašvuodaváikkuhusaid mánggaid buolvvaide.»

Lávdegotti Pasientfokusa miellahttu čujuha dasa ahte mearrasámi álbmot maiddá dovda stáhta badjelgeahččamin sin mánggakultuvrralaš Finnmárkkus. Mearrasámi kultuvra muhtumin geavvá oinnolat boazodoallokultuvrra duogábeallai. Dasa lassin ferte váldit vuhtii dan ahte gávdnojit dálonat, namalassii sápmelaččat geain eai leat bohccot, muhto eará fidnut mat maiddá leat dárbbaslaččat vai servodat doaimá.

Lávdegotti Sosialisttalaš Gurutbellodaga, Ruoksada ja Pasientfokusa miellahttu čujuhit viidasit dasa ahte Sámediggi iežas cealkámušas lávdegoddá deattuha sisabahkkemiid ja álbmotdearvvašvuoda oktavuoda. Sámediggi čállá earret eará:

«Buotlágan sisabahkkemat duodaštuvvot dán áigge ja olahit danne eambbosiidda. Nuoraide geat galget eallit viidasit dán eatnamis, leat dákkár sisabahkkemat stuorra noadđi, voimmehuhtá ja dagaha balu boahhteáigái. Nuorat vásihit danne gáržžiduvvon boahhteáiggejáhku, ja dát váikkuha sakka sámi mánáid ja nuoraid psyhkalaš dearvvašvuhtii.»

Dát miellahttu háliidit deattuhit dan ahte máhttu dálkkádatrievdamiin, sisabahkkemiin, areáaldeattus boazodoalloguovlluide ja Fovse-áššis lea stuorra noadđi sihke boazosápmelaččaide ja sámi álbmogii oppalaččat, ferte váikkuhit eiseválddiid viidasit mearráduosaide mat čuvvot min geatnegasuodaide Vuodđolagas, olmmošvuoigatvuodain ja eará riikkaidgaskasaš konvenšuvnnain.

Dát miellahtut čujuhit dasa ahte ođđa doaimmat Finnmárkkus, nugo Muolkkuid elektrifiseren, bieggaturbiinnaid huksen mehčiide dahje guovlluide maid eará ealáhusat geavahit, dagahit eahpesihkarvuoda guoskevaš ássiide. Dát miellahtut háliidit deattuhit ahte stáhtas lea ovddasvástádus dasa ahte olbmuid eallinkvalitehta ii hedjon dainna go stáhta váldá dahje oastá guovlluid dan láhkai mii olbmuide mearkkaša ahte nana stáhta badjelgeahččá báikkálaš olbmuid ja bilida eará areálageavaheami.

Dán oktavuodas áiguba Sosialisttalaš Gurutbellodaga ja Pasientfokusa miellahtut deattuhit dárbbu váikkuhusguorahallat sisabahkkemiid huksenplánaid ja -doaimmaid oktavuodas, guorahallat buohcciviessostruktuvrra ja dearvvašvuodabálvalusaid, ja eará mearrádusaid main leat stuorra servodatlaš váikkuhusat, sáhttet bealátkeahkes olgguldas olbmot čadahit sorjjasmeahhtun láhkai.

Dát miellahtut čujuheaba dasa ahte Sámi allaskuvla iežas cealkámušas lávdegodda deattuha ahte sápmelaččaid eallinoaidnu ja filosofiija lea dehálaš go galgá sealluhit iežas eanadagaid ja guovlluid. Čujuhuvvo dasa ahte lea stuorra dárbu loktet gealbbu ja áddejumi luonddu, bivdima ja meahcásteami mearkkašumi birra sámi luonduávkástallamis meahcis, sulluin, jogain ja jávrriin, ja ahte dát lea dehálaš sápmelaččaid dearvvašvuhtii. Sámi guovllut ja meahcit leat vuodđu ja eaktu bisuhit ja sealluhit sámi kultuvrra dál ja boahhteáiggis. Sámi geavaheamis ja eanavuogiatvuodain lea danne erenoamáš suodji iešguđetlágan lágain ja riikkaidgaskasaš konvenšuvnnain. Dasto Sámi allaskuvla deattuha ahte sápmelaččaid kulturárbi lea dehálaš oassi olbmuid loaktimis, ja ahte kulturmáhtus lea mearrideaddji mearkkašupmi hábmet dearvvašvuodabálvalusaid nu bures go sáhtta. Kultuvrralaš bealis berre álo lea guovddáš sadji dearvvašvuodaássiin. Dikšuin gáibiduvvo kultuvrralaš máhttu ja gealbu dustet pasieanttaid.

3.3 Ángirusšansuorgi 1: Ovddidit sámi álbmoga buriid eallindiliid

Lávdegoddi čujuha dasa ahte ráđdehus áigu:

- bidjat ovdan stuorradiggedieđáhusa sosiála dássema ja mobilitehta birra mánáide ja nuoraide ja sin bearrašiidna várás 2025:s
- ovttasbargat Sámedikkiin ja Sámedikki mánáidformiin sihkkarastin dihtii sámi mánáid ja nuoraid beassat leat mielde hábmemin politihka ja doaibmabijuid mat leat erenoamáš áigeuovdilát sámi álbmogii.

Lávdegotti Sosialisttalaš Gurutbellodaga, Ruoksada, Kristtalaš Álbmotbellodaga ja Pasientfokusa miellahtut háliidit deattuhit dan ahte jus mii galgat oazžut buoret álbmot-

dearvvašvuoda, de mii fertet dahkat juoga ekonomalaš erohusain. Sosiála erohusat rivvejit olbmuid eallima.

Dát miellahtut háliidit maiddá deattuhit dan ahte psyhkalaš dearvvašvuoda ii sáhte isoleret eallineavttuin ja sosioekonomalaš beliin. Dutkan čájeha ahte ekonomalaš váttisvuodát sáhttet sihke dagahit ja bisuhit psyhkalaš váttuid nugo balu, lossamiela ja iešsorbmenjurdagiid.

Dát miellahtut čujuhit Sámedikki gulaskudancealkámušsii sámi álbmoga ekonomalaš dili birra:

«Dieđáhusas boahotá čielgasit ovdan ahte sámi álbmoga ekonomalaš dilli lea sakka heajut go muđui álbmoga riikkas ja Sáltoduodara davábealde. Dieđáhusas čuožžu ahte 'Mánát unnán dinejeaddji bearrašiin lea stuorát riska eallit heajut dilis ja heajut eallinkvalitehtain dál, ja stuorát jáhkehahttivuohta lea bargo- ja servodateallima olggobealde ollesolmmožin.' Sámediggi oaivvilda dáid hástalusaid nu stuorisin ahte ferte álggahit doaibmabijuid nu jođánit go vejolaš lokten dihtii sámi álbmoga eallindili.»

Lávdegotti Pasientfokusa miellahttu čujuha dasa ahte dieđáhusa 3.4. kapihttalas Gulahallan almmolašvuodain iežas gillii čujuhuvvo sámelága gielanjuolggadusaide riektái geavahit sámevielat, pasieanta- ja geavaheaddjivuoigatvuodálága njuolggadusaide ahte dieđut geavaheddjiide ja pasieanttaide galget leat heivehuvvon vuostáiváldi kultur- ja gielladuogázi, ja dulkaláhkii, mii galgá leat mielde sihkkarastimin riektesihkkarvuoda ja dohkálaš veahki ja bálvalusaid olbmuid geat eai sáhte gulahallat dohkálaččat almmolaš orgánaiguin dulkka haga. Dieđáhusa mielde lea unnán sámevielat gealbu olu gielddain ja fylkkagielddain, ja lea dárbu eanet dulkabálvalusaide spesialistadearvvašvuodabálvalusas. Dát miellahttu čujuha dasa ahte Sámi allaskuvla iežas cealkámušas deattuha dan ahte lea dehálaš ahte sámi gielat vuoruhuvvojit dearvvašvuodabálvalusain, ja ahte dát fáldat nannejuvvo buot dásiin dearvvašvuodafitnodagain, dearvvašvuodaásahusain ja vuoruhuvvojit politihkalaččat. Máhtestuvvan ja rivttes doahpágiid geavaheapmi lea dehálaš gulahallamis. Sámi allaskuvla čujuha dasa ahte dearvvašvuodálágádusas lea erenoamáš dehálaš bargu ovdánahttit ja nannet sámeviel terminologijja, ja dasa lassin lea stuorra dárbu jorgaleaddjiohppui ja nannet autoriserejuvnon jorgaleddjiid. Dát miellahttu háliida deattuhit ahte lea dehálaš ahte sámelága gielanjuolggadusaide, pasieanta- ja geavaheaddjivuoigatvuodálága ja dulkalága mearrádusat ja vuoigatvuodát čadahuvvojit praksisas.

3.4 Ángiruššansuorgi 2: Geavahit sámi perspektiivva álbmotdearvvaš- vuodapolitihkas

Lávdegoddi čujuha dasa ahte ráđdehus áigu:

- rapporteret dán stuorradiggedieđáhusa čuovvoleami jagi 2027 Álbmotdearvvašvuodadieđáhusas
- árvvoštallat sámi álbmoga vuhtiiváldima álbmotdearvvašvuodálgá ođasmahttima oktavuodas
- árvvoštallat doaibmabijuid mat galget nannet sámi perspektiivva Álbmotdearvvašvuodaprográmmas gielddain
- nannet sámi oasi barggus ahkeheivehuvvon servodatovddidemiin
- fuolahit sámi perspektiivva ovddidanprográmmas vázzimii ja doaimmaide heivehuvvon lagasbirrasa ovddideami birra
- lahttudit álbmotdearvvašvuodapolitihkalaš ráđđái olbmo geas lea sámi duogáš.

Lávdegotti Olgešbellodaga miellahtut čujuhit dasa ahte Solberg-ráđdehus bijai ovdan kvalitehtaodastusa Leve hele livet Dieđ. St. 15 (2017–2018). Ođastus galgá veahkehit boarrásiid birget guhkit, ahte sii leat oadjebasat oázžut buori veahki go dárbbasit dan, ahte oapmahaččat sáhttet veahkehit nu ahte eai gievdá, ja ahte bargit sáhttet geavahit iežaset gealbbu bálvalusain. Ođastus galgá nannet vuoddoáššiid kvalitehta: borramuša ja borramiid, aktivitehta ja searvevuoda, dearvvašvuodabálvalusaid ja oktavuoda bálvalusain. Dát miellahtut čujuhit dasa ahte ođastus válddii ovdan dárbbu buorebut láchit dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid sámi álbmogii, heivehuvvon sámi gielaide, kultuvrii, árbevieruide ja dávdaáddejupmái.

Lávdegotti Sosialisttalaš Gurutbellodaga, Ruoksada ja Pasientfokusa miellahtut háliidit viidáseappot deattuhit ahte ovttáarvosas dearvvašvuodafálaldagaid fállan eamiálbmogiidda lea nannejuvvon ILO-konvenšuvnnas nr. 169 eamiálbmogiid ja čeardaálbmogiid birra iešheanalaš stáhtain, mas 25. artihkkala nr. 1:s čuožžu ahte ráđdehus «galgá háhkat sidjiide veahkkeváriid vai dát álbmogat besset iežaset ovddasvástádusain ja bearráigeahčuin ásahit ja fállat dákkár bálvalusaid, vai dát álbmogat ožžot vejolašvuoda návddašit alimus vejolaš rumašlaš ja mentálalaš dearvvašvuoda.»

Dál Sámi klinihkka lea Finnmárbuohcciviesu vuolláasaš sihke ekonomalaččat ja organisatuvrralaččat, ii ge klinihkas leat sierra stivra ii ge bušeahtta. Duohta ságas klinihkas ii leat alddis kontrolla ii ge ovddasvástádus vuoruhemiin, pasieantasisaváldimis ii ge ekonomijas.

Lávdegotti Ruoksada ja Pasientfokusa miellahtut čujuheaba dasa ahte Ruoksat Árv. 194 S

(2022–2023) gč. Dieđ. St. 16 (2021–2022), ovddidii dákkár árvalusa:

«Stuorradiggi bivdá ráđdehusa árvvoštallat mo buoremusat sáhtta doahttalit Sámedikki gáibádusa ahte Sámi klinihkka galgá doaimmahuvvot sierra bušeahta vuodul oktan stivrrain man Sámediggi nammada, ja bivdá Stuorradikki máhccat áššái heivvolaš láchkai.»

Dát miellahtut háliideaba deattuhit leat buoren go ráđdehus áigu čuovvolit buohcciviesolávdegotti árvalusa guorahallat dárbbu doaibmabijuide mat sihkarastet ahte stáhta geatnegasvuodaid sámi álbmogii, fuolahuvvojit, muhto seammás lea dárbu čuovvolit Sámedikki gáibádusa ahte Sámi klinihkka galgá doaimmahuvvot sierra bušeahta vuodul oktan stivrrain man Sámediggi nammada.

Lávdegotti Pasientfokusa miellahttu čujuha dasa ahte Deanu giela lea okta dain sámi gielddain mii hui bures bargá sámi álbmotdearvvašvuodain. Dát miellahttu čujuha dasa ahte Deanu dearvvašsealinguovddáš iežas cealkámušas lávdegoddái čujuha dasa ahte Deanu gielddas sáhtta leat guovddáš rolla veahkehit eará sámi gielddaid álbmotdearvvašvuodabargguin, ovdamearkka dihtii sámi álbmotdearvvašvuoda gealboguovddáža ášahemiin.

Dát miellahttu ovddida dan geažil dákkár árvalusa:

«Stuorradiggi bivdá ráđdehusa árvvoštallat berre go ásahit nátionála sámi gealboguovddáža álbmotdearvvašvuoda várás.»

Dát miellahttu čujuha diedáhusa máinnašeapmái 4.4. kapihttalas Prográmmat álbmotdearvvašvuodabargui gielddain, ja ahte ráđdehus áigu árvvoštallat doaimmaid mat movttiidahttet eanet dakkár prošeavttaide álbmotdearvvašvuodaprográmma siskkobealde mat dustejit sámi álbmoga hástalusaid. Porsárggus ja Guovdageainnus leat doaibmabijut prográmma bokte. Dát miellahttu oaiivvilda ahte maiddái eará gielddat gos lea sámi álbmot, berrejit oázžut doarjjaruđaid, sihke siseatnan- ja mearragielddat.

Lávdegotti Ruoksada ja Pasientfokusa miellahtut čujuheaba dasa ahte sámi perspektiiva galgá nannejuvvot ahkeheivehuvvon Norgga barggus. Ráđdehus háliida buorebut ahkeheivehuvvon servodaga vai eanebut besset vásihit eanet buriid jagiid buriin dearvvašvuodain ja návccaiguin. Dát miellahttu doarjuba sámi perspektiivva ahkeheivehuvvon Norgga barggus ja háliidit deattuhit ahte álbmotdearvvašvuodas maiddái lea sáhka mo ja gos fállaldagat fállujuvvojit boarrásiidda. Dát miellahtut háliideaba čujuhit dasa ahte guhkes gaskkat dearvvašvuoda- ja

fuolahusbálvalusaide boarrásiidda sámi servodagain, ja ahte olu mátkkošteapmi váibada, hui olu čuhcet negatiivvalaččat olu boarrásiid eallinkvalitehtii sámi guovluin. Dát miellahtut háliideaba deattuhit dárbbu bálvalusaide boarrásiid várás mat leat ovttáárvosáččat ja bálvalusaide mat leat heivehuvvon sámi, kvena ja eará minoritehtaid dárbbuide. Ferte earret eará deattuhit sámi ja kvena ja minoritehtakultur- ja giellagealbbu dearvvašvuoda- ja fuolahusoahpuin.

3.5 Ángiruššansuorgi 3: Bargat álbmotdearvvašvuodain ovddidan dihtii buori psykalaš dearvvašvuoda ja eallinkvalitehta

Lávdegoddi čujuha dasa ahte ráđdehus áigu:

- loktet dearvvašvuodagelbbolašvuoda psykalaš dearvvašvuoda birra, dása gullá maiddá árvoštallat mo heivehit buoret psykalaš dearvvašvuoda ABC-kampánna sámi gielddaide, kultuvrii ja servodateallimii.
- ráhkadit neahttasiiddu ung.no oktavuodas dieđui- guin sámegeallii relevánta veahkkefálaldagaid birra mánáid ja nuoraid várás
- nannet ángiruššama sámevaši ja vealaheami vuostá ovddidettiin doaibmaplána sámevaši vuostá
- bargat eanet veahkaválddi ja illastemiid vuostá sámi álbmogis dainna lágiin ahte čuovvolit Opptrappingsplan mot vold og overgrep mot barn og vold i nære relasjoner (2024–2028) Trygghet for alle
- árvoštallat dárbbu veahkketelefovdnii sámegeallat mánáid, nuoraid ja rávesolbmuid várás geat gillájit veahkaválddi.

Lávdegotti Olgešbellodaga, Kristtalaš Álbmotbellodaga ja Pasientfokusa miellahtut čujuhit dasa ahte sámi heahte- ja inseastaguovddáš Kárášjogas heaittihuvvui 2019:s manjá go Stáhtahálddašeaddji lei bearráigeahčus ja gávnnai mánga duodalaš láchkarikkuma ja láchkaspiehkasteapmi. Dát miellahtut oaivildit danne leat erenoamáš vuorjašuttin go dušše moatti gielddas sámi hálddašanguovllus leat gielddalaš doaibmaplánat veahkaválddi vuostá lagaš oktavuodain.

Dát miellahtut čujuhit dasa ahte Stáhta mánáidviessu lea dehálaš aktevra sihkkarastit ahte mánáid vuoigatvuođat gozihuvvojit, ja ahte veahkki mánáide geat gillájit veagalváldima, illasteami ja veahkaválddi, dáse oidnet veahkaválddi, lea bures koordinerejuvvon. Dát miellahtut čujuhit dasa ahte Solberg-ráđdehus dat 2021:s mearridii ásahit mánáidviessu sámi váldoguvlvi Finnmarkkus. Dát miellahtut oaivildit leat dehálažžan ahte dat boahá áigái, ja ahte dat sihkkarastá eanet olámuttolaš ja ovttáárvosá

mánáidviessofálaldaga, muhto ahte ásaheapmi lea ádjánan menddo guhká.

Dát miellahtut čujuhit dasa ahte vuorjašuttá go leat nu olu vaššicealkámušat sápmelaččaid ja nati- onála minoritehtaid vuostá ja sin cielaheapmi. Dát miellahtut čujuhit dasa ahte erenoamážit mánáid ja nuorra boazosápmelaččat dat vásihit rasismma ja vuortnuheami. Dát miellahtut čujuhit dasa ahte Sá- mediggi ja dásseárvo- ja vealahanáittardeaddji vuolláičálla ovttasbargošiehtadusa 2017:s, mii cealká ahte sii áigot doarjut nubbi nuppi dásseárvo- ja veala- hanvuostálastibarggu. Okta surggiin mas gulahallet, leat ángiruššan vaššicealkámušaid ja rasismma vuostá sápmelaččaid vuostá.

Dát miellahtut mearkašit cielaheami ja vaššicealkámušaid sivva sáhtta leat máhtuhisvuoh- ta. Solberg-ráđdehus ásahii Máhttoloktema, ja fágaođastu- sa bokte ráhkaduvvojedje ja áshuvvojedje ođđa oahp- poplánat 2020:s. Fágaođastus addá oahpaheaddjistude- anttaide stuorát diđolašvuoh- ta eamiálbmogiid ja nati- onála minoritehtaid birra Norggas, ja lea ráhkaduvvon ođđa lohkanmearmi studeanttaide geat váldet oah- paheaddjioahpu. Dát miellahtut čujuhit dasa ahte tolerán- sa leat dehálaš árvvut norgga servodagas ja ovt- taskasolbmo dearvvašvuodas.

Lávdegotti Olgešbellodaga, Sosialista- talaš Gurutbellodaga, Ruoksada, Kristtalaš Álbmotbellodaga ja Pasientfokusa čujuhit UiT Norgga árk- talaš universitehtas ja OsloMeta dutka- mii mii čájeha ahte sámi nissonolbmot, 17,2 proseantta, dávjjit gillájit psykalaš, fysalaš dahje seksuálalaš guoi- bmeveahkaválddi go ii-sámi nissonat, 11,8 proseantta.

Dát miellahtut háliidit, nugo Norgga Buohcci- divššárliehttu, muittuhit ahte Kvinnehelseutvalget NÁČ 2023:5 deattuhii ahte:

«Sámi nissonolbmot raporterejit eanet fysalaš, psykalaš ja seksuálalaš veahkaválddi go olbmot geain ii leat sámi duogáš seamma geográfalaš guovllus. [...] 22 proseantta sámi nissonolbmui raporterejedje iežaset gillán seksuálalaš veahkaválddi, ja lohku ges lei 16 proseantta ii-sámi nissonolbmuid gaskkas. Maiddá eamb- bosat sámi joavkkus muitalledje veahkaváldi leat amas, go buohtastahtá majoritehtajoavkku vástádušjoavk- kuin.»

Dát miellahtut oaivildit veahkaválddi ja vea- galváldima leat sihke álbmotdearvvašvuodáváttisvuoh- ta ja servodatváttisvuoh- ta. Veahkaváldi nissonolbmuid vuostá boahá sihke váilevaš dásseárvvus ja lea sivva váilevaš dásseárvvi.

Dát miellahtut čujuhit dasa ahte veahkaválddi eastadeapmi nissonolbmuid vuostá ja dásseárvobargu sáhtta gádjut heakkaid. Dát miellahtut oaivildit leat dehálažžan váldit mielde sihke sohka- bealfápmoperspektiivva ja eamiálbmotperspektiivva go galgá

vuosttaldit veahkaválddi sámi nissonolbmuid vuostá. Go áigu eastadit veahkadit, de ferte danne sihke sámi perspektiiva ja sohkabealperspektiiva čalmmustahtto barggus.

Lávdegotti Sosialisttalaš Gurutbellodaga, Ruoksada ja Pasientfokusa miellahtut čujuhit dasa ahte Sámediggi iežas cealkámušas lávdegoddái deattuha ahte veahkaváldi lea hástalus sámi servodagas, ja danne lea dárbu nannet fálaaldagaid dán suorggis. Sámi allaskuvla čujuha maiddái dasa ahte sápmelaččat vásihit vuortnuheami ja vealaheami mii čuoheá psyhkalaš dearvvašvuhtii, álbmotdearvvašvuhtii ja eallindiliide. Dát miellahtut čujuhit Trøndelága Stáhtahálddašeaddjái mii iežas cealkámušas ráđđehusa bargui diedáhusain čujuha dasa ahte árgabeairasisma ja sápmelaččaid cielaheapmi lea dokumenterejuvvon fenomena:

«Sámi ráddi, mielváikkuanorgána Trøndelága fylkkagiielddas, bargagodii 2022 giđa dokumenteret ja geahpedit sápmelaččaid cielaheami. Dat olu olbmotgeat dokumenterejit ahte sápmelaččaid cielaheapmi lea fenomena mii oro nohkamin, ovddastit hástalusana man ádjánit guhká vuosttaldit.»

Stáhtahálddašeaddji lohka áibbas konkreta Fovse-ássi dagahan garrasat dili:

«Dál lea fargga guokte jagi dassái go Fovse-ássi duopmu bodii. Sihke ovdal, muhto eambo manjā duomu, lea digaštallanvuoignā garran. Dan oaidnā čielgasit digaštallanforumiin ja kommentārasajiin. Olu vuodđošiehtadusat ja -geatnegasvuodāt ain eahpiduvvojit, ja gāvno doarvái vuodđu dadjat ahte digaštallan lea polariserejuvvon.»

3.6 Áŋgiruššansuorgi 4: Ovddidit dearvvašlaš eallindábiid ja dearvvašvuodaovddideaddji birrasiid

Lávdegoddi čujuha dasa ahte ráđđehus áigu:

- fuolahit ahte Dearvvašvuodadirektoráhta bagadusat leat jorgaluvvon sámegillii, ja ahte bagadusat eallindábiid ja dearvvašvuodaovddideaddji ja eastadeaddji doaimmain lea sámi perspektiiva
- gozihit ja čuovvut dálkkádat- ja birasrievdamiid mearkkašumi dearvvašvuhtii.

Lávdegotti Sosialisttalaš Gurutbellodaga, Ruoksada ja Pasientfokusa miellahtut, čujuhit Sámedikki gulaskuddancealkámuššii lávdegoddái:

«Sámedikki mearkkašeamis 2.4.7 čuožžu earret eará: 'Buotlāgan sisabahkkemat duodaštuvvot dán áigge ja olahit danne eambbosiidda. Nuoraide geat galget eallit viidásit dán eatnamis, leat dákkār sisabahkkemat stuorra noadđi, vuoimmehuhtá ja dagaha balu boahhteáigái. Nuorat vásihit danne gáržžiduvvon

boahhteáiggejáhku, ja dát váikkuha sakka sámi mánáid ja nuoraide psyhkalaš dearvvašvuhtii.' Sámedikki mielas dát ii váldojuvvo albma láhkai ovdan muđui diedáhusas, ja ássit danne eai čalmmustahttojuvvon eai ge gozihuvvon doarvái boahttevaš sámi álbmotdearvvašvuoda olis.»

Dát miellahtut muittuhit ahte ain dáhpáhuvet stuorra sisabahkkemat mat čuhcet sámi álbmoga kulturdoaimmaheami riektái. Golggotmánu 11.b. 2021 celkkii Alimusriekti nu gohčoduvvon Fovse-duomus ahte sihke bággolonistanlobit ja konsešuvdnamearrádušat hukset bieggafámu Storheiai ja Roanii leat gusto-meahhtumat. Váse 507 beaivvi das rájes go Alimusriekti duomus celkkii ahte sihke bággolonistanlohpi ja konsešuvdnamearráduš rusttegiidda rihkko Fovse boazosápmelaččaid olmmošvuoigatvuodaid, dassázi go ráđđehus mieđihii ahte «konsešuvdnamearrádušat Fovses mearkkašit olmmošvuoigatvuodaid rihkkun» ja šálošii olmmošvuoigatvuodarihkuma.

Easka juovlamánu 2023 ja njukčamánu 2024 siehtadalle i Áarjel-Fovse ja Noerhte-Fovse siiddaiguin doaimbabiiguin loahpahit olmmošvuoigatvuodarihkuma, ja njulget olmmošvuoigatvuodarihkuma Fovses. Sihke Norgga olmmošvuoigatvuodaid ášahus ja Sámediggi leat cuiggodan ráđđehusa dan rájes go duopmu celkojuvvui 2021:s.

3.7 Áŋgiruššansuorgi 5: Nannet máhtu sámi álbmoga álbmotdearvvašvuoda ja eallindiliid birra

Lávdegoddi čujuha dasa ahte ráđđehus áigu:

- leat mielde ruhtadeamen SAMINOR 3
- árvvoštallat váldit mielde gažaldagaid sámi duogaža birra relevánta álbmotiskkademiin
- ovddidit dutkama sámi álbmoga álbmotdearvvašvuoda ja eallindiliid birra
- jámma ođasmahttit álbmotdearvvašvuodaráportta kapihttala sámi dearvvašvuoda birra

Lávdegotti Pasientfokusa miellahttu čujuha dasa ahte leat dárbu eanet máhttui veahkaválddi birra sámi birrasiin, ja Sámi allaskuvla čujuha iežas cealkámušas lávdegoddái ahte dutkosiin ferte earuhit daid nissonolbmuid geain leat sámi guoimmit, ja geain leat majoritehtaálbmoga guoimmit. Dákkār guorahallamat leat dehálaččat viidásit dutkamis, vai ii šatta dakkār govva ahte dušše sámi almmáiolbmot/guoimmit dat leat veahkaválddalaččat nissonolbmuiguin.

3.8 Áŋgiruššansuorgi 6: Ovddidit riikarájaid rasttideaddji ovttasbarggu sámi álbmoga álbmotdearvvašvuoda birra

Lávdegoddi čujuha dasa ahte ráđdehus áigu:

- árvvoštallat mo sámi álbmoga ráđjarasttideaddji ovttasdoaimma boahhtevaš dearvvašvuodakriisain galgá váldit vuhtii
- vuoruhit sámi álbmoga álbmotdearvvašvuoda oasin Folk i Nord áŋgiruššamis man Árkntalaš ráđđi ja Barentsráđđi jodihit

3.9 Ekonomalaš ja hálldahuslaš váikkuhusat

Lávdegoddi mearkkaša ahte doaibmabijut mat máinnašuvvojit dieđáhusas, sáhttet čadahuvvot gustovaš bušehttarámmain siskkobealde, ja ahte ráđdehus áigu máhccat ekonomalaš váikkuhusaide mat ležžet vejolaš odđa doaibmabijuin dábálaš bušehtta-proseassain juohke ovttaskas jagi, ja ahte Stuorradiggi maŋŋá áigu árvvoštallat doaibmabijuid plánaáigodaga áigge. Lávdegoddi čujuha viidasit dasa ahte Duohtavuoda- ja soabahankommišuvnna raporta lea geavahuvvon dán stuorradiggedieđáhusa máhttovuođđun, muhto ahte lávdegotti doaibmabidjoárvalusat eai leat árvvoštallojuvvon dán dieđáhusa oktavuodas. Lávdegoddi mearkkaša maiddái ahte Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta ja Gielda- ja guovlodepartemeanta, koordinerejeaddji departemeantan, jotkkolaččat áigot čuovvolit dieđáhusa doaibmabijuid ovdáneami ja stáhtusa, ja ahte dieđáhusa stáhtus ja ovdáneapmi galgá ovdanbuktojuvvo álbmotdearvvašvuodadieđáhusas 2027:s. Lávdegoddi mearkkaša ahte dieđáhusa mielde mánggain doaibmabijuin leat positivvalaš servodatekonomalaš váikkuhusat, muhto dát leat ávkkit maid, seamma go eará álbmotdearvvašvuodadoaibmabijuid ávkkit, leat váttis čájehit lohkun.

4. Gielda- ja hálldahuslávdegotti cealkamuš

Miessemánu 21.b. 2024 geigii dearvvašvuoda-fuolahuslávdegoddi gaskaboddosaš árvalusa dieđáhussii. Árvalus sáddejuvvui dasto gielda- ja hálldahuslávdegoddái cealkamušsii, mii reivves miessemánu 28.b. 2024 celkkii dán:

«Gielda- ja hálldahuslávdegoddi čujuha dearvvašvuoda- ja fuolahuslávdegotti árvalusevttohussii mii guoská Dieđ. St. 12 (2023–2024) Sámi giella, kultuvra ja servodateallin – Sámi álbmoga álbmotdearvvašvuodta ja eallindilit.

Lávdegoddi čujuha iežas bellodagaid mearkkašemiide dearvvašvuoda- ja fuolahuslávdegotti árvalusa evttohussii, ii ge das leat eanet mearkkašeamit.»

5. Unnitlogu árvalus

Pasientfokusa árvalus:

Árvalus 1

Stuorradiggi bivdá ráđdehusa árvvoštallat berre go ásahit nationála sámi gealboguovddáza álbmotdearvvašvuoda várás.

6. Lávdegotti ráva

Lávdegotti rávvaga ovddida oktasaš lávdegoddi.

Lávdegottis eai leat muđui mearkkašeamit, čujuha dieđáhussii ja rávve Stuorradikki dahkat dákkár

m e a r r á d u s a :

Dieđ. St. 12 (2023–2024) – Sámi giella, kultuvra ja servodateallin – Sámi álbmoga álbmotdearvvašvuodta ja eallindilit – čuovvu beavdegirjji.

Oslo, dearvvašvuoda- ja fuolahuslávdegottis, miessemánu 30.b. 2024

Tone Wilhelmsen Trøen

jodiheaddji

Irene Ojala

sátnejodiheaddji

